

Anna Visvizi

Konstruktywizm a kryzys w Grecji: deficyt, Troika i społeczna konstrukcja rzeczywistości

Niewiele aspektów kryzysu w strefie euro stało się ofiarą tak wielkiej liczby niedopowiedzeń, stereotypów myślowych i błędnych interpretacji, jak przypadek Grecji. Jest to paradoks, ponieważ temat kryzysu zadłużenia Grecji, programów dostosowawczo-naprawczych oraz kwestia możliwości opuszczenia przez Grecję strefy euro (*Grexist*) dały początek bardzo bogatej literaturze fachowej. Zastanawia także fakt, że poza nielicznymi wyjątkami¹, w dyskusji nie podjęto pytań o rolę idei i dyskursów w kształtowaniu tak konceptualizacji kryzysu w Grecji, jak i odpowiedzi na jego skutki.

Celem niniejszego artykułu jest spojrzenie na powyższe kwestie przez pryzmat założeń konstruktywizmu i w ten sposób, z jednej strony, włączyć ten wątek do akademickiej dyskusji o kryzysie oraz, z drugiej strony, podkreślić walory odkrywcze konstruktywizmu. W szczególności, na poziomie teoretycznym, zadaniem niniejszego artykułu jest pokazanie, że konstruktywizm – rozumiany jako koncepcyjne podejście do analizy procesów społecznych, politycznych i gospodarczych – pozwala pogłębić nasze zrozumienie kryzysu w Grecji, a tym samym wyciągnąć wnioski dotyczące celowości i adekwatności metod zastosowanych w celu zażegnania kryzysu. Na poziomie empirycznym niniejszy artykuł wyjaśnia, jak konceptualizacja kryzysu w Grecji wpłynęła na kształt i efektywność zastosowanych programów dostosowawczo-naprawczych oraz dlaczego stanowi to przeszkodę dla tzw. czystego wyjścia (*clean exit*)² z programów pomocowych, których udzielono Grecji.

Po umiejscowieniu obecnej dyskusji w szerszej debacie akademickiej na temat kryzysu, w kolejnej części artykułu skrótowo omówione zostaną główne założenia konstruktywizmu oraz jego użyteczność dla proponowanej tu dyskusji. Następnie, w schematyczny sposób zarysowana zostanie istota kryzysu w Grecji oraz metody przeciwdziałania mu. Na tym tle, przez pryzmat założeń konstruktywizmu, omówione zostaną najważniejsze niedomówienia i niespójności związane z konceptualizacją kryzysu w Grecji oraz ich implikacje dla Grecji, gospodarek Unii Europejskiej (UE) i debaty

¹ A. Visvizi, *From Grexit to Grecovery: The Paradox of the Troika's Engagement with Greece*, „Perspectives on European Politics and Society” 2014, nr 15(3), s. 335–345.

² Tak, jak w przypadku Irlandii i Portugalii.

o kryzysie. W podsumowaniu dyskusja powróci do konstruktywizmu, jego użyteczności badawczej oraz wyzwań, jakie jego wykorzystanie stwarza dla wspólnoty akademickiej.

Analiza dyskusji o kryzysie w strefie euro

Analiza dyskusji akademickiej o kryzysie w strefie euro sugeruje, że rytm debaty w naukach społecznych, a szczególnie w naukach politycznych i stosunkach międzynarodowych, wyznaczany jest przez komentarze i analizy „produkowane” przez think-tanki. Presja czasu, ilość informacji oraz liczba komentarzy, jaka jest w ten sposób dostępna, nie sprzyjają próbom koncepcyjnego ujęcia problematyki badawczej związanej z kryzysem w strefie euro. W rezultacie, w literaturze dotyczącej kryzysu podejścia opisowe dominują nad ujęciami koncepcyjnymi, podczas gdy – poza nielicznymi wyjątkami – akademicki charakter dyskusji i jej celowość ulegają rozmyciu.

Najkorzystniej wobec powyższego prezentuje się dziedzina ekonomii, gdzie dyskusja o kryzysie toczy się w oparciu o modelowanie ekonometryczne. Tu oceny przyczyn i skutków kryzysu lokują się głównie w kontekście debaty o optymalnym obszarze walutowym. Warto również wspomnieć publikacje poświęcone analizie rozwiązań przyjętych i wprowadzonych na samym początku kryzysu w poszczególnych krajach UE w ich polityce gospodarczej³ i (gdzie stosowne) monetarnej⁴. Ten nurt debaty, bardzo wyraźnie wytoczony w polskiej literaturze, może zaowocować nie tylko krytyczną debatą na temat polityki gospodarczej i fiskalnej na poziomie narodowym i unijnym, ale stanowi również przyczynek do konceptualizacji problematyki.

W literaturze poświęconej kryzysowi podejścia porównawcze doczekały się szerszego ujęcia w kontekście debaty o „Varieties of Capitalism” (VoC)⁵. Pozytywnym zjawiskiem, wskazującym na „dojrzewanie” tego wątku dyskusji, jest to, że można już przytoczyć głosy kwestionujące przydatność VoC. Na przykład Joachim Becker i Johannes Jäger argumentują, że w odróżnieniu od VoC rozszerzone podejście regulacyjne (*regulationist approach*) jest bardziej stosowne do analizy niesymetrycznych powiązań między gospodarkami europejskimi, zwłaszcza jeśli powiąże się to z analizą instytucji na różnych poziomach decyzyjnych⁶.

³ L. Csaba, *On the Crisis of the EMU: Failed Construction, Failed Implementation or Failed Crisis Management?*, w: *A Global Perspective on the European Crisis*, J. McGowan, B. Dallago (red.), London 2015 (w druku).

⁴ K. Żukrowska (red.), *Kryzys gospodarczy 2008+. Test dla stosowanej polityki. Metody przeciwdziałania i ich skuteczność*, Warszawa 2013; H. Tendera-Właszczuk, *Kryzys Unii czy kryzys w Unii? Kierunki dyskusji nad przyszłością integracji europejskiej*, Warszawa 2014.

⁵ I. Bruff, L. Horn, *Varieties of Capitalism in Crisis?*, „Competition and Change” 2012, nr 16(3), s. 161–168; C. Schweiger, *The EU and the Global Financial Crisis: New Varieties of Capitalism*, Cheltenham 2014.

⁶ J. Becker, J. Jäger, *Integration in Crisis: A Regulationist Perspective on the Interaction of European Varieties of Capitalism*, „Competition and Change” 2012, nr 16(3), s. 169–187.

Popularność VoC nie słabnie jednak. Dzieje się tak dlatego, że VoC stanowi dobry punkt wyjścia do (popularnonaukowej) krytyki rozwiązań tzw. polityki oszczędności fiskalnych (*austerity policies*) wprowadzanych w Europie. W tym nurcie debaty sugeruje się, że rozwiązania oszczędnościowe są źródłem pogarszającej się kondycji gospodarczej krajów UE. Ich krytycy odwołują się do Keynesa i stąd w miejsce oszczędności postulują politykę zwiększonych wydatków publicznych. Te głosy krytyczne podchwytywane są w innym nurcie dyskusji o kryzysie, gdzie kontestuje się walory wolnego rynku i – głównie przez odwołanie do argumentów ideologicznych – angażuje się w krytykę istniejącego porządku instytucjonalnego w UE. Problem w tej dyskusji jest ulokowany na trzech poziomach.

Po pierwsze, Keynes rzeczywiście postulował zwiększenie wydatków publicznych jako element strategii pobudzania gospodarki, mówił jednak również, że jest to możliwe wtedy i tylko wtedy, gdy w latach poprzednich odnotowano nadwyżki budżetowe. Po drugie, jeśli wnioskować z przykładu Grecji, tak często krytykowana przez komentatorów i analityków polityka oszczędności, w wydaniu greckim nie jest polityką oszczędności. Byłoby tak, gdyby ciężar dostosowania fiskalnego skierowano na ograniczenie wydatków z budżetu, a nie na próby zwiększenia dochodów budżetu poprzez nieustanne zwiększanie obciążeń podatkowych. W ujęciu nominalnym, nakłady budżetowe w Grecji zmalały, głównie jednak z powodu drastycznej redukcji poziomu emerytur, a nie z powodu redukcji przerostu zatrudnienia w sektorze publicznym. Tak więc, w dyskusji o kryzysie w Grecji argument o polityce zaciskania pasa nie jest do końca prawdziwy... Po trzecie, należy zastanowić się nad wiarygodnością dyskusji opartej na krytyce tzw. polityki oszczędnościowej, ponieważ argument ten – jak się wydaje – jest wykorzystywany instrumentalnie w populistycznym dyskursie prowadzonym przez ugrupowania polityczne aspirujące do władzy. SYRIZA, czyli Koalicja Lewicy Radykalnej, stanowi dobry przykład w tym kontekście.

Dla nauk politycznych i stosunków międzynarodowych kryzys w strefie euro stanowi szczególne wyzwanie. Z jednej strony, z uwagi na presję generowaną przez think-tanki, obserwujemy zjawisko rozmywania się akademickiego charakteru tychże dziedzin. Z drugiej strony, z uwagi na charakter przedmiotu badań, konieczne staje się wykorzystanie podejść interdyscyplinarnych. W tym kontekście próby teoretycznego ujęcia problematyki kryzysu sprowadzają się do oceny ewolucji procesu decyzyjnego na poziomie instytucji Unii Europejskiej⁷ oraz wpływu wyłaniającej się struktury instytucjonalnej w strefie euro na równowagę siły na forum UE⁸.

Wiele analiz poświęconych kryzysowi w strefie euro dało początek mniejszym samowjaśniającym się „teoriom”, takim jak np. euro jest skazane (na upadek) czy

⁷ U. Puetter, *Europe's Deliberative Intergovernmentalism: The Role of the Council and European Council in EU Economic Governance*, „Journal of European Public Policy” 2011, nr 18(8), s. 1–18.

⁸ C. Schweiger, J. Magone, *Differentiated Integration and Cleavage in the EU under Crisis Conditions*, „Perspectives on European Politics and Society” 2014, nr 15(3), s. 259–265.

teoria lewitacji⁹. W końcu, zważywszy, że tematyka związana z kryzysem z oczywistych względów stała się bardzo popularna, literatura krajowa i zagraniczna nie ustrzegła się poszukiwaczy „sensacji”. Odzwierciedla się to w tytułach mnożących się publikacji oraz wysuwanych w nich tezach, które bliższe są teoriom spiskowym niż rzeczywistości gospodarczej. Jako że większość z tychże argumentów, przy odrobinie wiedzy ekonomicznej, łatwo byłoby zdyskontować, warto w tym miejscu spojrzeć na ten nurt literatury z perspektywy etycznej. Innymi słowy, o ile twórcy tych „teorii” i argumentów zazwyczaj bardzo świadomie kierują się pobudkami ideologicznymi i wymiernymi rezultatami swoich działań, badacze tematu jednak odwołujący się do tychże nie zawsze okazują wystarczająco krytyczny stosunek do tych „teorii”. W tym ujęciu opisana tutaj praktyka ma znaczący negatywny wpływ na dyscyplinę nauk politycznych i stosunków międzynarodowych.

Przypadek Grecji jest nierozłączną częścią opisanej powyżej debaty o kryzysie. Na jej tle wydarzenia w Grecji traktowane są albo jako wypadkowa kryzysu, albo, co częstsze, jako jego główna przyczyna. Najczęściej kryzys w Grecji rozpatruje się z perspektywy konwergencji realnej i niedoskonałości architektonicznych Unii Gospodarczej i Walutowej. Tu, w zależności od dziedziny badawczej, zwraca się uwagę na przepływy kapitałowe z Południa na Północ strefy euro oraz na zasadność (jak wielu argumentuje) przedwczesnego przystąpienia Grecji do strefy euro i konsekwencji członkostwa dla greckiej gospodarki. W innym ujęciu, co jednak również jest spójne z szerszą debatą o kryzysie, podnosi się społeczne skutki programów dostosowawczo-naprawczych wdrażanych w Grecji od 2010 r.

Dotychczas kwestia efektywności programów dostosowawczo-naprawczych najszerzej komentowana była w kontekście ich wpływu na reformę administracji państwa¹⁰. Nie brakuje w literaturze dogłębnych analiz przyczyn i przebiegu kryzysu w Grecji¹¹ oraz relacji między Grecją a jej wierzycielami¹². Modne jest również rozpatrywanie kryzysu w Grecji z perspektyw tzw. „spontanicznych” i „oddolnych” mobilizacji społeczeństwa i kontestacji polityki gospodarczej wprowadzanej w celu przeciwdziałania

⁹ C. Wyplosz, *The Eurozone's Levitation*, w: *Completing the Eurozone Rescue: What More Needs to be Done?*, R. Baldwin, D. Gros, L. Laeven (red.), Centre for Economic Policy Research, czerwiec 2010, s. 33.

¹⁰ K. Featherstone, *External Conditionality and the Debt Crisis: The 'Troika' and Public Administration Reform in Greece*, „Journal of European Public Policy” 2014 (forthcoming); S. Ladi, *The Eurozone Crisis and Austerity Politics: A Trigger for Administrative Reform in Greece?*, „GreeSE Paper” 2012, nr 57, Hellenic Observatory, LSE.

¹¹ A. Visvizi, *The Crisis in Greece and the EU-IMF Rescue Package: Determinants and Pitfalls*, „Acta Oeconomica” 2012, nr 62(1), s. 15–39; A. Visvizi, *Wybrane regiony świata w warunkach kryzysu: Grecja*, w: *Kryzys gospodarczy 2008+. Test dla stosowanej polityki. Metody przeciwdziałania i ich skuteczność*, K. Żukrowska (red.), Warszawa 2013, s. 435–466.

¹² A. Visvizi, *From Grexit to Grecovery: The Paradox of the Troika's Engagement with Greece*, op. cit.

kryzysowi¹³. Generalnie można zaryzykować stwierdzenie, że dyskusja akademicka nie ustabilizowała się jeszcze na tyle, aby można było oczekiwać dojrzałych, bardziej wnikliwych teoretycznych schematów analizy kryzysu w strefie euro i w Grecji, zakotwiczonych w szerszym kontekście historycznym, społecznym i gospodarczym.

Konstruktywizm: podstawowe założenia, ograniczenia i instrumentarium badawcze

Konstruktywizm jest podejściem – nie teorią¹⁴ – do analizy procesów społecznych, które, podkreślając wagę i rolę idei, zapatrywań, wartości i norm w relacjach społecznych, naświetla fakt, że rzeczywistość społeczna (z wyłączeniem procesów biologicznych) jest społecznie skonstruowana. To jest, rzeczywistość społeczna jest wynikiem niepisanego i domniemanego porozumienia o znaczeniach przypisanych czynnikom materialnym (fizycznym), wartościach, normach, zasadach oraz o hierarchii i związkach przyczynowo skutkowych między nimi. Konstruktywizm opiera się na dwóch podstawowych założeniach: „(a) że struktury związków społecznych (*human association*) są zdeterminowane przede wszystkim przez wspólnie dzielone idee, a nie przez czynniki materialne (fizyczne); oraz (b) że tożsamości (*identities*) i interesy/cele celowych aktorów (*purposive actors*) wynikają raczej z tychże wspólnie/społecznie skonstruowanych idei o rzeczywistości niż są określone z góry przez naturę”¹⁵. Wynika z tego, że konstruktywiści zgadzają się, iż podmioty sprawcze i struktury stanowią odrębne elementy bytu ontologiczne. W odróżnieniu od struktur, podmioty sprawcze mają zdolność podejmowania celowej akcji/działania.

Konstruktywiści zgadzają się również z obserwacją, że podmioty sprawcze kształtowane są poprzez ich interakcję ze strukturą. Podkreślając w ten sposób konstytutywny charakter relacji między podmiotami sprawczymi a otaczającymi je strukturami, konstruktywiści pośrednio uznają, że rzeczywistość społeczna kształtuje się w przestrzeni wyznaczonej przez czynniki materialne (fizyczne) i ideowe (utrwalone w procesie społecznym normy i zasady, czyli instytucje w ujęciu Douglasa Northa¹⁶). To dopiero na tym tle widoczny jest wpływ podmiotowego sprawstwa. Konstruktywiści pośrednio

¹³ Więcej na ten temat w: A. Visvizi, *Indignados: a Fashion Passé?*, „Journal R/Evolutions: Global Trends & Regional Issues” 2013, nr 1(1), s. 94–111, <http://r-evolutions.amu.edu.pl/index.php/trends/87-trends/trends-info/97-indignados-a-fashion-passe>.

¹⁴ Jak zauważa Wendt, „Konstruktywizm, z uwagi na swoją lokalizację na metateoretycznym poziomie teoretyzowania o otaczającym nas porządku społecznym, reprezentuje kierunek teoretyczny, tzw. drugiego stopnia”, A. Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge 1999.

¹⁵ A. Wendt, *Social Theory of International Politics*, op. cit., s. 1.

¹⁶ D. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 1990.